

Nelagodje odsotnosti: ženske v vizualni umetnosti

Pregled prisotnosti žensk v
umetnosti v Sloveniji

HANA SAMEC SEKEREŠ, KRISTJAN SEDEJ

Raziskovalni projekt Prisotnost žensk v vizualni umetnosti je trajal od meseca marca 2023 do sredine septembra istega leta. Namen raziskave je natančnejši uvid v spolno (ne)enakopravnost na področju vizualne umetnosti, in sicer s fokusom na obdobju od leta 1991 do vključno leta 2021. Raziskava zajema tri področja; izobraževanje, poklicno pot in prisotnost umetnic v javnem življenju. Rezultati raziskave kažejo na pretežno feminiziranost teoretskega študija umetnosti in obrat iz pretežno moških na pretežno ženske študentke ALUO. Prav tako je na ALUO vidna očitna neenakost med moškimi in ženskimi pedagoginjami, saj je ne glede na opazovano leto in status bilo zaposlenih več moških. Število moških prevladuje tudi med Prešernovimi nagrajenkami in prejemnicami Nagrade Prešernovega sklada. Pri stanovskih nagradah pa je opazen premik k spolno uravnoteženemu podeljevanju nagrad. Delež ženskih umetnic v zbirkah izbranih galerij in muzejev v nobenem primeru ne doseže niti 30 %. Je pa ob pregledu samostojnih razstav skozi leta viden porast razstav ženskih umetnic. Kljub temu je delež samostojnih razstav ženskih umetnic manjši od razstav moških.

I. Uvod

Polje umetnosti in umetnostne zgodovine združuje predvsem eno: drastičen izpad ženskih umetnic iz zgodovine umetnosti (Greif in Velikonja, 2018, 23). V izhodišču bomo zavrnili tezo, da žensk v umetnosti ni, kajti tovrstna prepričanja so vselej produkt patriarhalnih hierarhij - seveda je videti, kot da jih ni (bilo), če je umetniški sistem naravnano tako, da preferira dela moških avtorjev. Še več: zavrnili bomo tudi popularno prepričanje, da v (vizualni) umetnosti prevlada kvaliteta umetniškega dela in avtorica¹ pri njegovi umestitvi v umetniški sistem nima skoraj nobene vloge. Takšno prepričanje nas vselej zanese v esencionaliziranje umetnice in umetnosti. Slednja naj bi bila produkt izjemne posameznice, ki ji ustvarjalnost zagotavlja surovi talent (Chadwick, 1997, 7 - 11). S tem ko sprejmemo našete teze kot napačne, se lahko prestavimo v bistvo pričujoče raziskave: odnos do umetnosti in umetnic je družbeno pogojen in ima konkretne posledice na njihove preživetvene možnosti - manj kot so vpete v različne sfere umetniškega sistema, manj imajo dostopa do plačanega dela (Praznik, 2016). S pričujočo raziskavo želimo mapirati prisotnost žensk v vizualni umetnosti na treh področjih; v izobraževanju, poklicni poti in prisotnosti v javnem življenju. Raziskava zajema podatke od leta 1985 do 2023, večji poudarek pri analizi pa bomo dali tridesetletnem obdobju po osamosvojitvi Slovenije, tj. od 1991 do 2021. S tem si prizadevamo predstaviti spolno (ne)enakost na izbranem področju. Raziskava tako ne nudi odgovora o vzrokih ali posledicah neenakosti znotraj polja vizualne umetnosti, temveč vpogled v strukturo razmerja med spoli.

¹ V besedilu se poslužujemo rabe ženskega slovničnega spola kot nevtralnega.

II. Metodologija

Podatke, ki smo jih vključili v analizo, smo pridobili neposredno od v raziskavo vključenih institucij. Zbiranje podatkov je potekalo od meseca marca 2023 do sredine septembra istega leta. Na področju izobraževanja smo upoštevali akreditirane visokošolske programe oziroma zavode, ki izvajajo študijske programe na področju vizualne umetnosti in/ali umetnostne zgodovine. Za dostop do podatkov smo prosili Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete (FF) Univerze v Mariboru (UM) in Univerze v Ljubljani (UL), Akademijo likovnih umetnosti in oblikovanja (ALUO) UL, Akademijo za vizualne umetnosti AVA, Pedagoško fakulteto UL in UM (smer likovna pedagogika). Relevantne podatke smo prejeli zgolj od Oddelka za umetnostno zgodovino FF UL, ALUO in Akademije za vizualne umetnosti AVA. Vse našete institucije smo prosili za podatke o letih 1991, 1996, 2001, 2006, 2011, 2016 in 2021. ALUO nam je posredovala podatke v petletnih kvotah, kjer smo upoštevali vpis od študijskega leta 1985/86 dalje. AVA pa nam je posredovala razpoložljive podatke za diplomski² študij za vsa posamezna leta od leta 2016 do vključno leta 2021.

Poklicno pot smo zamejili na dve področji: status samozaposlene v kulturi na področju vizualne in intermedijske umetnosti, ki ga podeljuje Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije ter pedagoško dejavnost na relevantnih visokošolskih zavodih. Podatke o spolu in statusu samozaposlenih iz omenjenih dveh področji je bilo mogoče pridobiti zgolj za leti 2016 in 2021. Za dostop

² Magistrskega programa na AVI še ni zaključil nihče, ker je bil akreditiran šele pred cca. dvema letoma.

do podatkov o zaposlenih na visokošolskih zavodih smo zaprosili Oddelek za umetnostno zgodovino FF UM in UL, ALUO UL, Akademijo za vizualne umetnosti AVA, Pedagoško fakulteto UL in UM (smer likovna pedagogika). Relevantne podatke smo prejeli zgolj od Akademije za likovno umetnost in oblikovanje.

Prisotnost umetnic v javnem življenju smo opazovali na primerih državnih in stanovskih nagrad, številu samostojnih razstav in številu ženskih avtoric v stalnih zbirkah muzejev in galerij. Za posredovanje podatkov smo zaprosili Moderno galerijo, Narodno galerijo, Narodni muzej, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Tolminski muzej, Tržiški muzej, Koroško galerijo likovnih umetnosti, Pilonovo galerijo Ajdovščina, Obalne galerije Piran, Mestno galerijo Novo Gorico, Galerijo Murska Sobota, Galerijo Božidarja Jakca Kostanjevica in Mednarodni grafični likovni center Ljubljana. Vse navedene institucije so nam izpise umetnic in umetnikov v stalnih zbirkah tudi posredovale. Posredovani sezname umetniških del v zbirkah predstavljajo trenutno stanje zbirke, torej vsa dela, ki so jih navedene ustanove zbrale do leta 2023. Podatki o samostojnih razstavah so bili ročno črpani iz podatkovne baze *Raz_ume*, baze Moderne galerije, ki jo redno ažurira Oddelek za dokumentacijo MG+MSUM. Baza beleži in arhivira razstave slovenskih avtoric in kustosinj v Sloveniji in v tujini od ok. l. 1900 dalje. Podatki se vnašajo v sistem sinhrono in diahrono, najpogosteje v skladu z rednimi naznanili otvoritev razstav v Sloveniji. Sezname nagrajenk, ki so prejele državne in/ali stanovske nagrade s področja vizualne umetnosti nam je posredoval Oddelek za dokumentacijo MG+MSUM.

Na podlagi vseh zbranih podatkov smo opravili osnovno statistično analizo.

Pomembna omejitev pri opravljanju raziskave je bila spolna binarnost dostopnih podatkov. Vsi posredovani podatki so bili urejeni glede na spol, vpisan v osebni dokumenti oseb. Ta podatek pa ni nujno v skladu s spolno identiteto oseb(e), ki je bila zajeta v popis. Zaradi tega je v raziskavi prisotna pomembna vrzel; nimamo namreč vpogleda v heterogenost spolnih identitet ljudi, ki so dejavni na polju vizualne umetnosti, niti ne moremo preveriti, koliko prostora jim je odmerjenega na posameznih področjih. Za dopolnitev bi bilo potrebno opraviti dodatno raziskavo z drugačnim metodološkim pristopom.

III. Izobraževanje

Tekom zgodovine so se ženske, ki so imele ambicijo delovati na polju umetnosti, soočale s številnimi preprekami. Prva in najbolj očitna je bila najbrž ta, da so bile likovne akademije v Evropi do konca 19. stoletja za ženske zaprte. "Šele po letu 1896 je likovna akademija v Parizu prvič dovolila vpis študentkam (starostna omejitev je bila do 30 let), v Nemčiji se je to zgodilo leta 1914. Značilno je, da so morale ženske plačevati višjo šolnino, razpisnih mest zanje je bilo enkrat manj kot za moške. [...] Poleg tega so umetniško kariero lahko uresničile le ženske višjih razredov" (Greif v Greif in Velikonja, 2018, 33). Prisotnost žensk na likovnih akademijah je bila torej pogojena z vrsto dejavnikov, ki danes (vsaj v Sloveniji) niso več prisotni; vsaj v teoriji ima kdorkoli možnost vpisa na javni univerzi. Kljub temu nas zanima razmerje med spoli na študijskih programih v sodobnosti. Opravili smo pregled števila študentk in študentov na treh fakultetah oziroma študijskih smereh, in sicer so to ALUO UL, Oddelek za umetnostno zgodovino FFUL in Akademija vizualnih umetnosti AVA. Vse tri institucije imajo akreditirane študijske programe. Med njimi je AVA edina zasebna fakulteta, kar pomeni, da študentke plačujejo šolnino. Pri študiju na ALUO in AVI smo upoštevali vse študijske smeri hkrati, za študij umetnostne zgodovine pa smo združili podatke o eno- in dvopredmetnem študijskem programu.

Bolonjska reforma

Leta 2005 je Slovenija uradno prešla na bolonjski študij, v študijskem letu 2009/10 pa so diplomirale prve študentke prenovljenega sistema. Večina študijskih smeri je do danes že prenovila svoje programe. Poglavitna sprememba te reforme je bilo skrajšanje študijskega procesa iz 4+1(+3) let študija na dodiplomski in podiplomskima stopnjama na 3+2(+3) leta študija na posamezni stopnji. V javnosti je v času prehoda na novi študijski sistem bilo izraženih več kritik. Večini je bila skupna skrb o kvaliteti prenovljenega študija in možnosti zaposlitve (Nared, 2015). Ta reforma naj ne bi vplivala na vpisne pogoje na posamezne študijske smeri, zato njena implementacija nima vpliva na rezultate raziskave. Edina morebitna diskrepanca bi lahko bila v povečanem številu magistric po tem, ko so navedeni programi prešli na bolonjski sistem (ukinitvev znanstvenega magistrerja). Tudi to ni razlog za katerega smatramo, da bi imel vpliv na demografsko strukturo vpisanih.

Prva stopnja

ALUO

Časovno obdobje	Ž	M
1985/86 - 1994-95	46,3 % (194)	53,7 % (225)
1995/96 - 2004/05	40,5 % (266)	65,6 % (431)
2006/06 - 2014/15	33,8 % (320)	66,2 % (628)
2015/16 - 2018/19	67,5 % (264)	32,5 % (127)

Tabela 1: Delež vpisanih študentk na študijske programe prve stopnje Akademije za likovno umetnost in oblikovanje (ALUO) UL glede na spol in časovno obdobje (ALUO, 2023).

Tabela 1 prikazuje delež vpisanih študentk glede na časovno obdobje in spol. V obdobjih 1985/86–1994/95, 1995/96–2004/5 in 2006/07–2018/19 je bilo na študijske programe ALUO vpisanih več moških kot žensk. V obdobju 2015/16–2018/19 pa se je razmerje občutno spremenilo - vpisanih je bilo 137 več žensk kot pa moških.

Umetnostna zgodovina FFUL

Leto	Ž	M
1991	12	1
1996	18	4
2001	32	6
2006	20	8
2011	35	2
2016	53	6
2021	22	3

Tabela 2: Število diplomantk eno- in dvopredmetnega dodiplomskega študijskega programa Umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti UL glede na spol in leto zaključka študija (FF UL, 2023).

Na tabeli 2 je prikazano število diplomiranih študentk in študentov prvostopenjskega programa eno- in dvopredmetnega študija umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti UL glede na koledarsko leto. Kot je razvidno, je delež ženskih diplomantk skozi vsa opazovana leta konsistentno večji od deleža moških. Najmanjša diskrepanca med spoloma je vidna v letu 2006, ko je na programu diplomiralo 20 žensk in 8 moških, kar pa je še vedno ma“nj kot polovica žensk.

Akademija za vizualne umetnosti AVA

Leto	Ž	M
2016	0	0
2017	2	1
2018	0	1
2019	6	2
2020	3	1
2021	9	4

Tabela 3: Število diplomantk Akademija za vizualne umetnosti AVA glede na leto in spol (AVA, 2023).

Večino časa, z izjemo leta 2018, je na AVI diplomiralo več žensk kot moških.

Druga stopnja

ALUO

Časovno obdobje	Ž	M
1985/86 - 1994-95	44,5 % (16)	55,5 % (20)
1995/96 - 2004/05	47,2 % (142)	52,8 % (159)
2006/07 - 2014/15	68,7 % (259)	31,3 % (118)
2015/16 - 2018/19	69,6 % (201)	30,4 % (88)

Tabela 4: Delež vpisanih študentk na študijske programe druge stopnje ALUO UL glede na spol in časovno obdobje (ALUO, 2023).

Delež vpisanih študentk na programe ALUO skozi opazovana obdobja konsistentno narašča. Če je do študijskega leta 2004/05 bilo vpisanih več moških kot žensk, je sprememba opazna po letu 2006/07, ko je vpisanih dobrih 30 % več žensk kot moških.

FFUL

Leto	Ž	M
1991	1	2
1996	0	0
2001	3	2
2006	1	1
2011	1	0
2016	1	0
2021	3	0

Tabela 5: Število magistric eno- in dvopredmetnega študijskega programa Umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti UL glede na spol in leto zaključka študija (FF UL, 2023).

Z izjemo leta 1991, je na eno in dvo-predmetni drugostopenjski študijski program Umetnostne zgodovine zaključilo več žensk kot moških.

IV. Poklicna pot

Znotraj zaposlitvenih možnosti smo se v raziskavi omejili na dvoje; status samozaposlene (umetnice) v kulturi in pedagoško dejavnost na visokošolskem zavodu, ki izvaja program s področja umetnosti in/ali umetnostne teorije. Status samozaposlene v kulturi smo vključili zaradi prekarizacije umetniških poklicev: čedalje manj ljudi, ki opravljajo delo na polju (tudi vizualne) umetnosti, ima možnost redne zaposlitve. Status samozaposlene je tako skorajda nujna marsikomu, ki deluje na tem področju (Praznik, 2016). Relativno varnejša oblika zaposlitve je tako pedagoško delo na visokošolskih zavodih³.

Status samozaposlene v kulturi

Po definiciji Ministrstva za kulturo Republike Slovenije so *Samozaposleni v kulturi ustvarjalci na področju kulture, ki samostojno opravljajo specializiran poklic s področja kulture, in so kot taki registrirani v posebnem razvidu – razvidu samozaposlenih v kulturi, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo* (<https://www.gov.si/zbirke/storitve/vpis-v-razvid-samozaposlenih-v-kulturi/>, 19. 9. 2023). Pri številu samozaposlenih na posameznih področjih kulture je treba upoštevati, da so samozaposleni lahko vpisani v razvid samozaposlenih v kulturi tudi z več poklici, le-ti pa lahko spadajo na različna področja. Upoštevani so vsi poklici, ki se nanašajo na področji vizualna in intermedijska umetnost.

PODROČJE VIZ

Leto	Ž	M
2016	51,2 %	48,8 %
2021	55,0 %	45,0 %

Tabela 6: Delež umetnic s statusom samozaposlene osebe v kulturi na področju vizualne umetnosti glede na spol in leto.

Podatki za leti 2016 in 2021 so vzeti na dan 31. 12. in združeni. Pri pregledu razmerja med spoloma samozaposlenih v kulturi s področja vizualne umetnosti je v letu 2021 opazen porast števila samozaposlenih žensk in upad števila moških.

PODROČJE INTER

Leto	Ž	M
2016	40,4 %	59,6 %
2021	44,3 %	55,7 %

Tabela 7: Delež umetnic s statusom samozaposlene osebe v kulturi na področju intermedijske umetnosti glede na spol in leto (MzK, 2023).

Ne glede na opazovano leto, je samozaposlenih v kulturi na področju intermedijske umetnosti več moških kot žensk.

Statusi zaposlenih na fakulteti:

Leta 2023 je umetnica Nika Autor javno izpostavila neravnovesje v strukturi zaposlenih pedagoginj/umetnic na Akademiji za likovno umetnost, kjer zlasti temeljne ateljejske predmete izvajajo moški (Intihar, 2023). Njenim besedam pritrjujejo rezultati raziskave *Struktura akademskega osebja UL ter zastopanost zaposlenih v organih in na vodstvenih položajih glede na spol*, ki so jo na UL izvedli leta 2020: po podatkih te raziskave je delež žensk z nazivom redne profesorice na umetniških smereh enak 36 % (UL, 2020). Na podlagi te in drugih raziskav⁴ pa so na UL leta 2022 sprejeli dokument z naslovom Načrt uveljavljanja enakosti spolov (NES). Kot so zapisali, "je namen dokumenta ustvariti močno politiko enakosti spolov, saj na UL menimo, da je naša uspešnost odvisna tudi od tega, koliko bomo uspeli v pedagoško in raziskovalno delo vključiti vse zaposlene in privabiti nove znanstvenice in znanstvenike brez stereotipnih predstav o mejah zmognosti in sposobnosti glede na spol ali drugih osebnih okoliščin." (<https://kakovost.uni-lj.si/enakost-spolov/>, 15. 9. 2023) Ukrepi, ki jih predvideva NES pa so vendarle tek na dolge proge in rezultati sprememb bodo vidni šele, ko bo minilo dovolj časa. Spodnje tabele pa prikazuje pregled strukture zaposlenih ALUO glede na naziv in spol v letih 1991, 1996, 2001, 2006, 2011, 2016 in 2021.

ALUO Status asistentke

Leto	Ž	M
1991	0	1
1996	1	8
2001	4	1
2006	2	1
2011	0	1
2016	0	0
2021	0	1

Tabela 8: Število zaposlenih s statusom asistentke na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje UL glede na spol in leto (ALUO, 2023).

Z izjemo leta 2006, je bilo na ALUO zaposlenih več moških s statusom asistenta (razen v letih, ko niso zaposlovali nobenega asistenta).

ALUO Status docentke

Leto	Ž	M
1991	1	4
1996	2	10
2001	2	7
2006	4	9
2011	4	10
2016	2	8
2021	6	11

Tabela 9: Število zaposlenih s statusom docentke na ALUO UL glede na spol in leto (ALUO, 2023).

³ Tudi to je sicer odvisno od statusa in pogodbe zaposlene.

⁴ Za več glej <https://kakovost.uni-lj.si/enakost-spolov/>.

Število zaposlenih žensk s statusom docentke je konsistentno manjše od števila zaposlenih moških. Najmanjši razkorak je opazen v letu 2021, ko je bilo zaposlenih s statusom docenta skupno 17 ljudi, od tega 6 žensk.

ALUO Status izredne profesorice

Leto	Ž	M
1991	1	7
1996	2	7
2001	2	12
2006	1	6
2011	4	7
2016	7	9
2021	6	4

Tabela 10: Število zaposlenih s statusom izredne profesorice na ALUO UL glede na spol in leto (ALUO, 2023).

Na položaju izredne profesorice se nakazuje trend naraščanja števila žensk od leta 2011 do leta 2021, ko je bilo s tem statusom zaposlenih več žensk kot moških.

ALUO Status redne profesorice

Leto	Ž	M
1991	1	10
1996	1	14
2001	1	17
2006	1	23
2011	0	17
2016	1	12
2021	4	14

Tabela 11: Število zaposlenih s statusom redne profesorice na ALUO UL glede na spol in leto (ALUO, 2023).

Iz tabele je razviden porast števila ženskih rednih profesoric v letu 2021. Kljub temu je število zaposlenih žensk v vseh opazovanih letih za več kot polovico manjše od števila zaposlenih moških.

ALUO Zaposleni ne glede na pedagoški naziv

Leto	Ž	M
1991	3	22
1996	6	39
2001	6	40
2006	7	40
2011	8	35
2016	10	29
2021	16	30

Tabela 12: Število zaposlenih s kakršnimkoli pedagoškim nazivom na ALUO UL glede na spol in leto (ALUO, 2023).

Število zaposlenih žensk ne glede na status se glede na pridobljene podatke sicer viša, a je po večini še vedno za pol manjše od števila zaposlenih moških.

V. Prisotnost v javnem življenju

Državne/stanovske nagrade

Prešernove nagrade in Nagrade Prešernovega sklada smo vključili v raziskavo, ker so, kot piše v Zakonu o Prešernovi nagradi (ZPreN) »najvišja priznanja Republike Slovenije za dosežke v umetnosti«. Smatramo, da je splošni pregled demografske slike nagrajenk koristen iz dveh razlogov: kot primerjava s stanovskimi nagradami in kot prikaz števila nagrajenih žensk z najvišjo možno nagrado v našem prostoru. Prešernova nagrada in Nagrada PS sta si z večino stanovskih nagrad podobni v načinu izbiranja nagrajenk, saj ima »Upravni odbor [Prešernovega sklada] petnajst članov, ki jih imenuje Skupščina Republike Slovenije na predlog Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije iz vrst umetniških, kulturnih in znanstvenih ustvarjalcev, pri čemer naj sleherno pomembnejše področje umetnosti predstavlja vsaj en član upravnega odbora.« (ZPreN, 1991). Člani Upravnega odbora so tako strokovnjaki za področja umetnosti, ki jih predstavljajo.

Kot stanovske nagrade smo razumeli vse nagrade, ki jih podeljujejo društva, dejavna na področju vizualne umetnosti (na primer Zveza društev likovnih umetnikov Slovenije), torej nagrade, ki jih podeljujejo znotraj stroke. Ker smo ob pregledu seznama prejemnic različnih nagrad opazile pomembno število različnih priznanj/nagrad, ki jih ne podeljujejo stanovska društva, temveč institucije, ki jim primarni interes ali polje delovanja ni vizualna umetnost (na primer Slovenski knjižni sejem, ki podeljuje nagrado za oblikovanje), smo jih vključili v pregled.

Prešernova nagrada in Nagrada Prešernovega sklada

Prešernova nagrada

Leto	Ž	M
1991	0	3
1996	0	2
2001	0	1
2006	0	2
2011	0	2
2016	0	2
2021	0	2

Tabela 13: Število prejemnic Prešernove nagrade glede na spol in leto podelitve nagrade (Oddelek za dokumentacijo MG+MSUSM, 2023).

V opazovanih letih Prešernove nagrade ni prejela nobena ženska. Po naših podatkih pa je od leta 1991 do vključno leta 2023 Prešernovo nagrado prejelo skupno 10 žensk, od tega so dela treh bila razstavljena tudi v različnih muzejih/galerijah. To so Marlenka Stupica (2013), Metka Krašovec (2017) in Ema Kugler (2023).

Nagrada Prešernovega sklada

Leto	Ž	M
1991	1	8
1996	1	5
2001	2	4
2006	2	4
2011	2	4
2016	3	3
2021	1	5

Tabela 14: Število prejemnic Nagrade Prešernovega sklada glede na spol in leto podelitve nagrade (Oddelek za dokumentacijo MG+MSUSM, 2023).

Število nagrajencev Prešernovega sklada sicer niha⁵, vendar je z izjemo leta 2016, ko je nagrado prejelo enko število žensk kot moških, delež moških nagrajencev višji.

Stanovske nagrade

Leto	Ž	M
1991	2	10
1996	10	67
2001	22	41
2006	26	41
2011	23	48
2016	27	24
2021	35	36

Tabela 15: Število prejemnic stanovskih nagrad s področja vizualne umetnosti glede na leto podelitve in spol (Oddelek za dokumentacijo MG+MSUSM, 2023).

Na področju podeljenih stanovskih nagrad (seznam vseh upoštevanih nagrad je v prilogi) je opazno konsistentno naraščanje števila ženskih nagrajenk. V letu 2021 je bilo odstopanje v številu ženskih nagrajenk nepomembno majhno.

Umetnice v zbirkah

Pregled deleža umetnic, delujočih v 20. in 21. stoletju, v javnih zbirkah slovenskih galerij in muzejev je pomembno komplementarno merilo podatkom o prisotnosti umetnic v javnem življenju. Z vključitvijo umetnic v javne zbirke je njihova vloga in produkcija kanonizirana in vključena v sistematično ohranjanje, raziskovanje in

predstavljanje javnosti.⁶ Izsledke pregleda zbirk javnih muzejev predstavljamo v skladu z dvema dejavnikoma klasificiranja: glede na ustanovitelja muzeja in glede na specializacijo.

Po prvem faktorju, ustanovitelju muzeja, delimo muzeje na državne in regionalne. Dihotomija, državni/regionalni, je zasnovana na osnovi sintetičnega branja *Zakona o uresničevanju javnega interesa* (ZUJIK) in *Zakona o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD). Oba zakona namreč opredeljujeta klasifikacijo in naloge muzejev v Republiki Sloveniji, pri čemer ZVKD jasneje ločuje med državnimi in pooblaščenimi muzeji (91. in 93. člen), ZUJIK pa med državnimi in lokalnimi muzeji, pri čimer je kriterij delitve strokovnost in teritorialna matičnost (8., 24. in 66. člen). Naša raziskava ni razlikovala med tipi pooblaščenec in strokovnostjo, temveč je na osnovi zbiralnih politik muzejev le-te razdelila na lokalne in regionalne. Državni muzej je torej muzej, katerega zbiralna politika je primarno zasnovana na osnovi zbiranja kulturnih dobrin javnega interesa, regionalni muzej pa je muzej, katerega zbiralna politika vključuje zbiranje kulturnih dobrin, ki odražajo zgodovino in kulturo lokalne regije; izjema temu pravilu v tej raziskavi je Mednarodni grafični likovni center Ljubljana, ki je uvrščen med "regionalne muzeje", saj je kljub mednarodno naravnemu programu ustanovljen s strani Mestne občine Ljubljane. Muzeji, katerih zbiralna politika je vezana na lokalni teritorij, so ta faktor poudarili tekom naše korespondence z njimi, pri čemer je asimetričnost pojavnosti žensk v nekaterih slovenskih pokrajinah logična posledica centraliziranega izobraževalnega sistema.

Nadaljnje, ločitev glede na specializacijo veleva, da smo ločili muzeje, ki so specializirani za umetnost, od muzejev, katerih muzeološka dejavnost vključuje tudi zbirateljstvo umetnin. Če so prvi bolj navezani na umetnostnozgodovinski diskurz in obrate v njem (tj. na feministični obrat), pa drugi muzeji, zlasti pokrajinski in zgodovinski muzeji, ne potrebujejo operirati v dialogu s trendi v umetnostni zgodovini, saj je njihovo poslanstvo drugačno.

Navkljub zavesti o pomembnosti zbiralne politike, ki ni statična, ampak odvisna od socio-političnega in zgodovinskega konteksta, sledeče poglavje ne razlikuje med umetninami, ki jih je muzej neposredno odkupil, ter umetninami, ki jih je muzej prejel kot donacijo. Četudi so donacije odsev okusa posameznika in (občasno) obdobja odkupa (Habjanič-Perko, 2018), je predmet dotične raziskave muzejska zbirka v trenutku raziskovanja (tj. l. 2023). Na podlagi trenutnega stanja muzejskih zbirk lahko sklepamo o zgodovinskih spremembah umetnostnega sistema, saj je nabor artefaktov in vsebin rezultat večletnega zbiranja del.

⁵ V pregledu nismo upoštevali kolektivov, opazovali smo zgolj število posameznikov in posameznic.

⁶ Za podobno, razširjeno obliko takšne raziskave gl. Chad M. Topaz et al., "Diversity of Artists in major U.S. Museums", PLoS One, 2019, 14(3), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6426178/>

Državni/specializirani

Moderna galerija

Ž	M
13,5 %	86,5 %

Tabela 16: Delež umetnic v zbirki Moderne galerije glede na spol (Moderna galerija, 2023).

Narodna galerija

Ž	M
11,8 %	88,2 %

Tabela 17: Delež umetnic v zbirki Narodne galerije glede na spol (Narodna galerija, 2023).

Umetnice predstavljajo 11,8 % stalne zbirke Narodne galerije in 13,5 % zbirke Moderne galerije. Pri zbirki Narodne galerije je sicer smiselno poudariti prisotnost anonimnih avtoric ter umetnic z zasilnimi imeni, pri katerih je lahko potrditev spola dvoumna. Vendarle pregled deleža umetnic v zbirkah državnih galerij nakazuje, da umetnic predstavljajo le nekaj več kot desetino skupnega števila.

Državni/ne-specializirani

Med državnimi muzeji, ki niso specializirani izključno za zbiranje likovne/vizualne umetnosti, smo pridobili podatke Narodnega muzeja in Muzeja novejše in sodobne zgodovine v Ljubljani.

Muzej novejše in sodobne zgodovine

Ž	M
8,9 %	91,1 %

Tabela 18: Delež umetnic v zbirki Muzeja novejše in sodobne zgodovine glede na spol (Muzej novejše in sodobne zgodovine, 2023).

V zbirki Muzeja novejše in sodobne zgodovine dela umetnic predstavljajo 8,9 % vseh del v zbirki. Delež umetnic v zbirki Narodnega muzeja pa je nekoliko višji in sicer znaša 20 % celotne muzejske zbirke. Podobno kot pri zbirki Narodne galerije, tudi pri zbirki Narodnega muzeja beležimo avtorice katerih ime je neznano in zato ni vključeno v statistično obravnavi.

Regionalni/specializirani

Med regionalne muzeje, specializirane za zbiranje likovne umetnosti, smo v namen raziskave zbrali podatke različnih muzejev, ki so geografsko locirani po različnih delih Slovenije. Ti muzeji so Koroška galerija likovnih umetnosti iz Slovenj Gradca, Pilonova galerija Ajdovščina, Obalne galerije Piran, Mestna galerija Nova Gorica, Galerija Murska Sobota, Galerija Božidar Jakac Kostanjevica in Mednarodni grafični likovni center Ljubljana.

Koroška galerija likovnih umetnosti

Ž	M
18,1 %	81,9 %

Tabela 19: Delež umetnic v zbirki Koroške galerije likovnih umetnosti glede na spol (KGLU, 2023).

Pilonova galerija Ajdovščina

Ž	M
8,8 %	91,2 %

Tabela 20: Delež umetnic v zbirki Pilonove galerije Ajdovščina glede na spol (Pilonova galerija Ajdovščina, 2023).

Obalne galerije Piran

Ž	M
12,0 %	88,0 %

Tabela 21: Delež umetnic v zbirki Obalne galerije Piran glede na spol (Obalne galerije Piran, 2023).

Mestna galerija Nova Gorica

Ž	M
26,2 %	73,8 %

Tabela 22: Delež umetnic v zbirki Mestne galerije Nova Gorica glede na spol (Mestna galerija Nova Gorica, 2023).

Galerija Murska Sobota

Ž	M
8,9 %	91,1 %

Tabela 23: Delež umetnic v zbirki Galerije Murska Sobota glede na spol (Galerija Murska Sobota, 2023).

Galerija Božidar Jakac Kostanjevica

Ž	M
18,2 %	80,4 %

Tabela 24: Delež umetnic v zbirki Galerije Božidar Jakac Kostanjevica glede na spol (Galerija Božidar Jakac Kostanjevica, 2023).

Mednarodni grafični likovni center Ljubljana

Ž	M
20 %	80 %

Tabela 25: Delež umetnic v zbirki Mednarodnega grafičnega likovnega centra Ljubljana glede na spol (MGLC LJ, 2023).

Delež umetnic v zbirkah navedenih muzejev niha med cca. 8 % in cca. 25 %. V zbirki Pilonove galerije Ajdovščina smo zabeležili 8,8 % umetnic, nekoliko več, 8,9 %, pa v Galeriji Murska Sobota. V zbirki Obalnih galerij Piran umetnice predstavljajo 12 % vseh umetnic in

umetnikov. Podoben delež umetnic beležimo v zbirkah Koroške galerije likovnih umetnosti in Galerije Božidarja Jakca Kostanjevica. Ob pregledu zbirke Koroške galerije likovnih umetnosti vidimo, da umetnice predstavljajo 18, 1 % celotne zbirke, v Galeriji Božidarja Jakca pa 18, 2 %. Nekoliko večji skok v deležu pa beležimo v zbirki Mednarodnega grafičnega likovnega centra, kjer umetnice predstavljajo 20 % zbirke, ter v Mestni galeriji Nova Gorica, kjer predstavljajo kar 26, 2 %.

Pri zabeleženih podatkih velja opozoriti na specifične dejavnike, ki vplivajo na nižji delež umetnic v zbirki Pilonove galerije Ajdovščina in večji delež v Mestni galeriji Nova Gorica. Pilonova galerija je nastala l. 1971 na osnovi zapuščine Dominique Pilona, sina Vena Pilona, ustanovni akt iz tega leta pa veleva, da je »[p]oslanstvo zavoda /.../ predstavljanje, varovanje, ohranjanje in raziskovanje dediščine Vena Pilona[,]« (Odllok o ustanovitvi javnega zavoda Pilonova galerija Ajdovščina, 4. člen) kar pomembno vpliva na zbiralno politiko zavoda. Posledično pretežen del zbirke predstavljajo dela enega umetnika, manjši delež umetnic pa je logična posledica tipa muzeja. V primeru Mestne galerije Nova Gorica pa je visok delež umetnic prav tako posledica tipa zavoda. V nasprotju s Pilonovo galerijo je Mestna galerija Nova Gorica specializirana za zbiranje in razstavljanje sodobne slovenske umetnosti, muzejska zbirka pa je, ker je bila galerija ustanovljena leta 2000, primerljivo manjša od ostalih navedenih muzejskih zbirk. Posledično je delež del lahko višji, kar v navedenem primeru vpliva tudi na večji delež umetnic.

Regionalni/ne-specionalizirani

Med regionalne muzeje, ki niso specializirani za zbiranje umetnosti, smo uvrstili zbirki Tržiškega in Tolminskega muzeja. Vrednosti obeh muzejev sta izračunani na podlagi umetnic, katerih spol je mogoče prepoznati na osnovi imen oz. je mogoče njihovo identiteto preveriti s pomočjo virov in literature. V zbirki Tolminskega muzeja je mogoče najti imena avtoric, katerih spol ni mogoče določiti, saj so zapisani le s prvo črko imena in s priimkom. Nekaj teh avtoric je bilo (verjetno) udeleženk likovnih kolonij v Posočju (Kofol, 2023); njihova dela so nato prešla v muzejsko zbirko. Priložnostne likovne kolonije lahko vodijo k nejasnim podatkom (*fuzzy data*), ki jih statistična obravnava ni vzela v obzir. Kljub temu pa je sledeča obravnava naletela na škrbino, ki je lahko razširjena še pri drugih primerih in zahteva nadaljnje raziskovanje, ki presega okvirje te statistične analize.

Tolminski muzej

Ž	M
16, 4 %	83, 6 %

Tabela 27: Delež umetnic v zbirki Tolminskega muzeja glede na spol (Tolminski muzej, 2023).

Oba muzeja, ki imata sicer primerljivo manjše zbirke od prejšnjih navedenih institucij, hranita nekoliko višji delež umetnic v zbirkah. Umetnice namreč predstavljajo 16, 4 % vseh umetnikov v zbirki Tolminskega muzeja in 15, 4 % umetnikov v Tržiškem muzeju.

Samostojne razstave

Napram kanonizaciji in arhivizaciji, ki jo sproži vključitev umetnic in njihovih del v muzejske zbirke – s tem neposredno nastaja kanon, ki odseva regionalne in državne interese – je medij razstave enakovredno vitalen element prisotnosti umetnic v umetnostnem sistemu. Z medijem razstave se lahko v umetnostnem sistemu predstavlja sveža produkcija, se obeležuje umetnostne opuse (retrospektive), obenem pa predstavlja razstava tudi neposreden vstop umetnic v umetnostni sistem kot aktivnim agentkam le-tega. Z drugimi besedami, za aktivno vlogo v umetnostnem sistemu je potrebno sodelovati na razstavi in razstavljanju svojo umetnost. Urgentnost razstavljanja pogojuje tudi slovenska zakonodaja, zlasti ureditev statusa samozaposlenih v kulturi, ki v polju likovne umetnosti izkazuje svojo aktivnost z razstavljalno aktivnostjo; nasprotno pa muzejske institucije svoje poslanstvo opravljajo z organiziranjem razstav in skozi tovrstni medij ustvarjajo znanje in vednost o vizualni umetnosti. Medij razstave tako v akter-omrežju (ang. actor-network, Bruno Latour) zastopa križišče ekonomskih, muzeoloških, umetnostnih in socioloških trendov, ter služi kot pomemben vir informacij o umetnostnem sistemu.

Omejitve zbirke Raz_ume

Ker je primarni interes podatkovne baze beleženje razstav, faktor spola ne nosi ključnega pomena za vnašanje podatkov v že konstruirano bazo. Posledično zahteva raziskava, kot je ta, kjer je v ospredju vprašanje spola umetnice, ročno kategoriziranje razstav. Obenem je treba poudariti, da Raz_ume ne vsebuje izčrpnih informacij o razstavah, ki so vnesene v podatkovno bazo – nekatere, zlasti starejše razstave, ne vključujejo vseh avtorjev na razstavi ali pa imajo navedene zgolj okvirne datume poteka razstave.

Drugi zadržek, ki otežuje raziskovanje vprašanja pojavnosti umetnic preko razstav, pa je vprašanje samoidentifikacije posameznice. Kot že omenjeno, je raziskava zasnovana na binarni delitvi spolov; kljub temu so med avtoricami (najverjetneje) tudi posameznice, ki se ne identificirajo s spolom, ki jim je bil predpisan ob rojstvu.

Tržiški muzej

Ž	M
15, 4 %	84, 6 %

Tabela 26: Delež umetnic v zbirki Tržiškega muzeja glede na spol (Tržiški muzej, 2023).

Eksplisitni primer tega je Vaginal Davis, katere razstava v Galeriji ŠKUC I. 2007 bi bila, po kriteriju samoopredelitve spola, vključena v kategorijo razstav ženskih umetnic. V primerih, kjer se nismo mogli opreti na podatek o samoidentifikaciji pa smo bili primorani k sortiranju na podlagi imen in tekstualnih omemb (časopisni zapisi, internet, itd.)

Leto	Ž	M
1991	16,9 %	83,1 %
1996	17,8 %	82,2 %
2001	18,1 %	81,9 %
2006	27,8 %	72,2 %
2011	34,5 %	65,5 %
2016	39,2 %	60,8 %
2021	43,2 %	56,8 %

Tabela 28: Delež samostojnih razstav umetnic glede na spol in leto (Raz_ume, 2023).

Dejavniki za diskrepance

Med podatki, predstavljenimi v statistični analizi, so tudi takšni, ki odražajo diskrepance in neenakomerno zastopanost spolov v mediju razstav, ki pa jih kvantitativni podatki ne izpričajo. Pomembna diskrepanca, ki je podatki ne odražajo, je kvantiteta retrospektivnih razstav, ki so – v podatkovnih setih, zajetih v raziskavi – izključno retrospektive moških umetnikov (Gabrijel Stupica, France Slana, Avgust Černigoj, itd.). Ob pomembnih obletnicah, zlasti obletnicah rojstva in smrti umetnikov, so pogosto organizirane retrospektivne razstave, ki predstavljajo umetnična dela z večjim številom specializiranih razstav. Tako je, npr. opus Lojze Spacal ob stoletnici avtorjevega rojstva l. 2006 bil predstavljen v galerijah v Ljubljani na Primorskem s 14 razstavami. Ti retrospektivni sklopi/razstavni programi posledično vplivajo tudi na statistični pregled razstav na Slovenskem, saj zvišajo kvantiteto razstav moških v letu, ki ga raziskava obdeluje. Pomemben dejavnik, ki ni razviden iz naše analize, je torej vpliv etabeliranih umetnikov in retrospektiv namenjenih njihovem celovitemu opusu na statistični prerez; zgovorno je, da v podatkih, zajetih v razstavi, nismo uspeli zabeležiti sklopa retrospektivnih razstav posvečenih ženskim umetnicam.

Pomemben dejavnik, ki pa prav tako ni neposredno razviden iz naše raziskave pa je vpliv eksogenih faktorjev na razstavljalno aktivnost na Slovenskem. Za razumevanje razvoja razstavljalne aktivnosti na Slovenskem je dejavnik finančnih rezov v kulturnem sektorju, ki se odvijajo (ne-enakomerno) od l. 2008 dalje, izrednega pomena. Četudi so v obdobju od l. 2008 dalje v umetnostnem sistemu nastopila nova razstavišča, tako javna kot zasebna, ni mogoče zaobiti dejstva, da je finančno prestrukturiranje kulturnega sektorja bistveno vplivalo na obsege razstav, programe muzejskih institucij ter na

status umetnikov na splošno. V sistemu, kjer je postalo umetnično delo izrazito prekarno in odvisno od naročnikov, katerih finance pa so bile postopoma manjše, je postala potreba po individualnem nastopu umetnika v umetnostnem sistemu na eni strani vedno bolj vplivni faktor v umetnostnem sistemu, na drugi pa življenjsko nujna in prekarna aktivnost; pomemben faktor za porast potrebe po razstavljanju je tudi *Uredba o samozaposlenih v kulturi*, ki zapoveduje izkazovanje izjemnih dosežkov vsakih 5 let. Ta trend individualizacije umetnika v umetnostnem sistemu pa se kristalizira po l. 2020, torej, po pandemiji koronavirusa na Slovenskem. Leto 2021 je tako v statističnem pregledu *outliner*, saj pregled razstav nakazuje trend razstavljanja živečih in aktivnih umetnic; iz tega sledi, da je presek razstavnega delovanja 2021 bližje realni podobi umetnostnega sistema v sodobnosti.

VI. Zaključek

S pričujočo raziskavo smo želeli opraviti natančnejši pregled spolne (ne)enakosti na področju vizualne umetnosti. Raziskali smo tri področja; izobraževanje, poklicno pot in prisotnost umetnic v javnem življenju. Kjer so nam podatki to omogočali, smo se osredotočili na obdobje od leta 1991 do vključno leta 2021. Drugod (na primer pregled vpisanih študentk na ALUO ali AVI in pregled deleža žensk v zbirkah izbranih galerij/muzejev) smo analizo prilagodili razpoložljivim podatkom.

Na ALUO je do študijskega leta 2015/16 na dodiplomskih programih študiralo več moških kot žensk. Zanimiv je predvsem zelo opazen obrat v demografski sliki študentk od leta 2015/16, ki ga naša raziskava ne pojasnjuje. V kontrastu z ALUO pa je na dodiplomskih študijskih programih AVE in na obeh študijskih stopnjah študija umetnostne zgodovine na FFUL študij zaključilo več žensk kot moških. Primerjava teh dveh z ALUO sicer ni povsem ustrezna, ker oblika, v kateri so nam bili podatki posredovani od ALUO ni ista (število vpisanih glede na petletno obdobje in ne posamezno leto).

Na področju poklicnega udejstvovanja so vidna manjša odstopanja v številu žensk, ki imajo status samozaposlene v kulturi. Konkretno sklepe o demografski strukturi samozaposlenih v kulturi, ki delujejo na polju vizualne in intermedjske umetnosti težje sklepamo, ker so statusi med seboj prekrivni, kar lahko privede do negotovih podatkov (ang. *fuzzy data*). Večji kontrast in očitna neenakost v zasedanju specifičnih pozicij pa je vidna ob pregledu spola zaposlenih na ALUO. Skupno in ne glede na pedagoški status je v vseh opazovanih letih bilo zaposlenih več moških.

Pregled prisotnosti v javnem življenju na področju nagrad pokaže, da je večina prejemnic Prešernove nagrade in Nagrade PS v vseh opazovanih letih moških. Med

leti 1991 in 2023 predstavljal ženske zgolj eno tretjino vseh prejemnic Prešernove nagrade. Drugače je s stanovskimi nagradami, kjer je opazen premik k uravnoteženemu številu ženskih in moških prejemnicami nagrad. Ob pregledu del v zbirkah je razvidno, da v nobeni od vključenih institucij število ženskih umetnic ne predstavlja niti 30 % vseh umetnic zbirke. Delež samostojnih razstav ženskih umetnic v opazovanih letih konsistentno narašča, vendar je v proseku še vedno za cca. 13 % manjše od števila samostojnih razstav moških.

Rezultati raziskave nam omogočajo vpogled v razmerje med spoli znotraj posameznih področij umetniškega sistema. To nam lahko služi kot osnova za snovanje nadaljnjih (kvalitativnih) raziskav, ki bi se poglobile v možne vzroke za neenakost znotraj vizualne umetnosti. Primer ene od možnosti, s katero bi poskusili poglobiti razumevanje pričujoče raziskave, bi bilo opravljanje intervjujev z umetnicami. Tovrstno raziskovanje bi tudi omogočilo samoopredelitev spola sodelujočih oseb in s tem razbilo binarnost naših ugotovitev.

Priloga - seznam stanovskih nagrad

- Nagrada Majskega salona Zveze društev slovenskih likovnih umetnikov
- Jakopičeva nagrada
- Župančičeva nagrada
- Nagrada Ex-tempore
- Steletova nagrada
- Nagrada Društva oblikovalcev Slovenije za grafično delo meseca
- Nagrada Zlati MM (Marketing Magazine) za najboljši koledar
- Nagrada bienala industrijskega oblikovanja
- Velika nagrada risbe Alpe Jadran
- Nagrada likovne delavnice (Lipov list)
- Nagrada za strip
- Levstikova nagrada
- Nagrada Trend/moda, vizualnost
- Zlata ptica
- Nagrada na knjižnem sejmu za oblikovanje
- Nagrada trienala Aritas/satira
- Nagrada Bienala male plastike
- Nagrada Lutkovnega festivala

Literatura in viri:

- Akademija za vizualne umetnosti AVA, mejl prejet 14. 9. 2023.
- Akademija za likovno umetnost UL, mejla prejeta 19. 4. 2023 in 12. 5. 2023.
- Chadwick, W. 1997. *Women, Art and Society*. London: Thames & Hudson.
- Filozofska fakulteta UL, Referat za dodiplomski študij, mejl prejet 20. 4. 2023.
- Filozofska fakulteta UL, Referat za magistrski študij, mejl prejet 12. 4. 2023.
- Galerija Božidar Jakac Kostanjevica, mejl prejet 1. 6. 2023.
- Galerija Murska Sobota, mejl prejet 25. 4. 2023.
- Greif, T., Velikonja, N. 2018. *Zamolčane zgodovine*. Ljubljana: Škuc Vizibilija.
- Habjanič, O., Perko, V. 2018. Museum Collections as a Reflection of Cultural Landscape: The Interpretation of Collective Memory. V: *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(4): 170-179.
- Intihar, A. 8.3.2023. *Mnogi menijo, da so ženske dosegle preveč, zato jih je treba prizemljiti*. Časnik Delo. Dostopno na naslovu: <https://www.delo.si/novice/slovenija/mnogi-menijo-da-so-zen-ske-dosegle-prevec-zato-jih-je-treba-prizemljiti/>
- Kofol, Karla, osebna komunikacija, 3.7.2023.
- Koroška galerija likovnih umetnosti, mejl prejet 7. 7. 2023.
- Mednarodni grafični likovni center Ljubljana, mejl prejet 10. 8. 2023.
- Mestna galerija Nova Gorica, mejl prejet 22. 6. 2023.
- Moderna galerija, mejl prejet 12. 5. 2023.
- Ministrstvo za Kulturo RS, mejl prejet 29. 5. 2023.
- Muzej novejšje in sodobne zgodovine, mejl prejet 31. 6. 2023.
- Nared, M. 24. 9. 2010. *Bolonjska reforma za zdaj «tovarna diplom», ki ne prinesejo služb?* MMC RTV SLO. Dostopno na naslovu: <https://www.rtvlo.si/slovenija/bolonjska-reforma-za-zdaj-tovarna-diplom-ki-ne-prinesejo-sluzb/239551>
- Narodna galerija, mejl prejet 5. 6. 2023.
- Narodni muzej, mejl prejet 22. 6. 2023.
- Obalne galerija Piran, mejl prejet 9. 5. 2023.
- Oddelek za dokumentacijo MG+MSUM, mejl prejet 11. 4. 2023.
- Odlok o ustanovitvi javnega zavoda Pilonova galerija Ajdovščina. Dostopno na naslovu: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2002-01-1680/odlok-o-ustanovitvi-javnega-zavoda-pilonova-galerija-ajdovscina>
- Pilonova galerija Ajdovščina, mejl prejet 3. 5. 2023.
- Praznik, K. 2016. *Paradoks neplačanega umetniškega dela. Avtonomija umetnosti, avantgarda in kulturna politika na prehodu v postsocializem*. Ljubljana: Sophia
- Topaz, C. M. et. al. 2019. Diversity of Artists in Major U.S. Museums. V: *PLoS One*, 14(3). Dostopno na naslovu: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6426178/>
- Tolminski muzej, mejl prejet 3. 5. 2023.
- Tržiški muzej, mejl prejet 1. 6. 2023.
- Univerza v Ljubljani. 2020. ANALIZA STANJA: Struktura akademskega osebja UL ter zastopanost v organih in vodstvenih položajih glede na spol. Dostopno na naslovu: chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://kakovost.uni-lj.si/wp-content/uploads/2023/06/Enakost-spolov_struktura_2021.pdf
- Uredba o samozaposlenih v kulturi. Dostopno na naslovu: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED4732>
- Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK). Dostopno na naslovu: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3370>
- Zavod o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Dostopno na naslovu: <http://pisrs.si/Pis.web/pregled/Predpisa?id=ZAKO4144#>